

ЕТАПИ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ В. В. ПІДВИСОЦЬКОГО (ДО 160-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Стаття присвячена пам'яті видатного вітчизняного патолога, ендокринолога, імунолога В. В. Підвисоцького. Окреслено етапи його творчого шляху, результати наукової та науково-організаційної діяльності. Наведено відомості щодо заснованої ним наукової школи. Представлено його портрет як товариської, доброзичливої, всебічно обдарованої людини.

Ключові слова: патологія, ендокринологія, імунологія, університет, наукова школа.

11 червня 2002 р. на кафедрі загальної та клінічної фізіології Одеського державного медичного університету відбулися перші читання імені В. В. Підвисоцького. Біографія вченого, його внесок у розвиток науки неодноразово висвітлювалися в літературі, але, завдяки читанням, інтерес до його особи зріс ще більше. В результаті з'явилася низка присвячених йому статей та ґрунтовного історико-біографічного нарису [1], де містилося чимало нових відомостей про нашого славного співвітчизника.

Володимир Валеріанович Підвисоцький народився 5 червня 1857 р. в селі Максимівка Борзенського повіту Чернігівської губернії в сім'ї дворянина польського походження Валеріана Йосиповича Підвисоцького та доньки поміщика Полтавської губернії Наталії Миколаївни Величко. В. Й. Підвисоцький в 1842 р. закінчив юридичний факультет Харківського університету і до 50 років працював у державних установах, а в 1872 р., після виходу на пенсію, вступив до медичного факультету Дерптського (нині Тартуського) університету [2]. В 1878 р., закінчивши курс зі ступенем доктора медицини, був призначений асистентом фармакологічного інституту медичного факультету Дерптського університету. В 1885 р. В. Й. Підвисоцький переїхав до Казані, де став професором кафедри фармації та фармакогнозії Казанського університету.

Приклад батька та власне покликання сприяли формуванню схильності до наукових знань у Володимира Підвисоцького, і в 1877 р., закінчивши із золотою медаллю Житомирську класичну гімназію [3], він вступив до медичного факультету Київського університету. В 70-х рр. ХІХ ст. на медичному факультеті викладала плеяда відомих професорів, зокрема: анатомію читав В. О. Бец, гістологію – П. І. Перемежко, фізіологію – В. Б. Томса, хірургію – В. О. Караваєв, внутрішні хвороби – Ф. Ф. Мерінг, Ю. І. Мадон, К. Г. Тритшель, патологічну анатомію – Г. М. Мінх, шкірні хвороби – М. І. Стуковенков, загальну патологію – Н. А. Хржонщевський. Ще студентом В. В. Підвисоцький почав працювати в лабораторіях П. І. Перемежка, Г. М. Мінха, Н. А. Хржонщевського, де проводив цілі дні, проте у вільний час не відмовлявся від спілкування з товаришами. Доброзичливий, гостинний, «як старий гоголівський поміщик», він часто запрошував їх до невеличкої двокімнатної квартирки, яку винаймав по вулиці Великій Володимирській, неподалік від університету. В. В. Підвисоць-

кий був цікавим співбесідником, він любив літературу, музику, мистецтво, особливо живопис і скульптуру [4].

Наукові праці з'явилися у В. В. Підвисоцького ще за часів студентства. Перша з них – «Новые данные о тончайшем строении поджелудочной железы с историческим очерком учения об анатомии её строения» – була виконана на кафедрі гістології П. І. Перемежка, де студенти оволодівали мікроскопічною технікою. Друга, присвячена історії виготовлення та терапевтичному значенню кефіру, витримала п'ять видань і була перекладена німецькою та французькою мовами [5]. Малюнки до своїх праць він виконував власноруч. Володіючи кількома іноземними мовами, В. В. Підвисоцький вільно читав праці західноєвропейських вчених і переклав деякі з них російською. З 13 липня 1885 р., по закінченні університету і отримання звання лікаря, він був відряджений на 2 роки стажування за кордон з фінансуванням у 1500 крб. на рік [6].

Впродовж першого року відрядження В. В. Підвисоцький перебував у Німеччині, в місті Тюбінгені, де слухав лекції фізіолога Грютцнера і фізико-хіміка Хуфнера, а в лабораторії патологоанатома Циглера працював над підготовкою докторської дисертації. У 1886 р. повернувся на батьківщину і 21 жовтня в Київському університеті захистив дисертацію «Відродження печінкової тканини у ссавців». Його опонентами були професори Г. М. Мінх, Н. А. Хржонцевський та В. О. Бец. 25 грудня 1886 р., отримавши звання приват-доцента із загальної та експериментальної патології, В. В. Підвисоцький знов виїхав за кордон, де стажувався в Мюнхені у патолога Отто Боллінгера, а потім в Парижі у бактеріолога Луї Пастера.

Після повернення до Києва В. В. Підвисоцький був призначений приват-доцентом кафедри загальної патології Київського університету, яку очолив після виходу на пенсію її завідувача, професора Н. А. Хржонцевського. Так розпочався київський період діяльності В. В. Підвисоцького (1887 – 1900), час формування його як педагога та вченого [7]. Талановитий лектор, він не обмежувався викладенням фактичного матеріалу, а імпровізував, роблячи екскурс у суміжні з патологією науки, повідомляючи про найновіші експериментальні та теоретичні відкриття. На його лекції приходили слухачі з числа студентів усіх курсів, і не лише медичного факультету. Про манеру читання лекцій професором Підвисоцьким згадував Д. К. Заболотний: «До аудиторії не входить, а вбігає звичайна собі середнього зросту ще не стара людина. В руках – ніяких папірців. І прямо до дошки. Читає лекцію по пам'яті, найважливіше занотовує... Закінчує лекцію найцікавішим. Усі заінтриговані: а що далі? Дізнаєтесь, каже, на наступній лекції» [8, С. 285].

Починаючи читання курсу загальної патології, В. В. Підвисоцький створив двотомний підручник з цього предмету [9], який багато разів перевидавався і перекладався на іноземні мови, зокрема японську. На його думку, здоров'я та хворобливий стан – лише різні прояви життєвого процесу, здатні переходити один в інший. Організм існує серед різноманітних зовнішніх умов, які заважають його ідеальному стану, а коли вони порушують гармонію окремих частин тіла

людини, починається хвороба. Тут закінчується галузь фізіології і починається галузь патології, між якими продовжує існувати нероздільний зв'язок [10].

Вагомою часткою наукової діяльності В. В. Підвисоцького у Києві були дослідження в галузі регенерації залозистої тканини (печінки, підшлункової залози, слинних залоз, нирок) при її ушкодженні, розпочаті ще в Німеччині під час підготовки докторської дисертації. Ця проблема стала стрижневою для створеної ним при київському університеті школи патофізіологів, серед членів якої можна назвати майбутніх академіків О. О. Богомольця, Р. Є. Кавецького, В. П. Комісаренка, М. М. Сиротиніна, професора Н. Б. Медведєву [11]. Значний внесок був зроблений В. В. Підвисоцьким у розвиток мікробіології та імунології: теоретичне вивчення проблем імунітету та інфекційного процесу як такого він тісно пов'язував з епідеміологічним напрямом. В лабораторії В. В. Підвисоцького, що стала одним із визнаних центрів розвитку вітчизняної мікробіології, у 1893 р. його учні Д. К. Заболотний та І. Г. Савченко провели відомий дослід самозараження холерою задля доведення можливості пероральної вакцинації для запобігання цій хворобі. На кафедрі загальної патології Київського університету сформувалася друга, мікробіологічна школа Підвисоцького, до якої входили: Ф. І. Ломінський, І. Г. Савченко, Д. К. Заболотний, Л. О. Тарасевич, С. М. Щастний, Ф. Ф. Скшиван, В. К. Стефанський, Ф. З. Омельченко.

Перебуваючи в Києві, В. В. Підвисоцький заснував і редагував науковий щомісячник «Російський архів патології, клінічної медицини і бактеріології», що видавався в Петербурзі. До написання статей він заохочував відомих вчених та громадських діячів, і журнал швидко набув визнання. Секретарем видання був Д. К. Заболотний, який з теплотою згадував про засідання редколегії: «Нерідко після лабораторної роботи збиралися у нього в редакції, де складалися плани розширення та поліпшення журналу. Своїх гостей В. В. любив пригощати нехитрою вечерею, що складалася зазвичай з молока, шинки і фруктів, які він сам розподіляв порівну між присутніми» [8, С. 287]. Незважаючи на популярність журналу, видавництво терпіло збитки, і, протримавшись 7 років (1896 – 1903), він припинив своє існування.

Активну участь В. В. Підвисоцький брав також у науково-громадських організаціях Києва. Він був членом Київського товариства лікарів, на засіданнях якого часто виступав. Як член Товариства для боротьби із заразними хворобами він був причетний до заснування Київського бактеріологічного інституту і деякий час був його директором. У 1896 р. він входив до організаційного комітету VI Пироговського з'їзду лікарів і керував роботою однієї з секцій. Не цурався він участі у суто практичних питаннях: завідував лікарнею для нахожих хворих (1890), очолював боротьбу з епідемією холери в Києві (1892), під час якої завідував холерним баракком та організував курси сестер милосердя.

У кінці XIX ст. постало питання про необхідність відкриття в Новоросійському університеті медичного факультету: адже на той час в Росії медичний курс завершували щороку лише 855 лікарів, тоді як у Німеччині їх випускалося – 18854.

Закладка фундаменту майбутнього факультету відбулася в березні 1896 р., а на початку 1899 р. В. В. Підвисоцькому було запропоновано стати на чолі цієї установи і увійти до складу будівельної комісії. Для участі в роботі комісії він неодноразово приїжджав до Одеси, роблячи слушні зауваження щодо проекту будівель медичних корпусів. 30 квітня 1900 р. за наказом міністра освіти В. В. Підвисоцький був переведений до Одеси і призначений деканом медичного факультету, а 28 травня був оголошений прийом на перший курс студентів – майбутніх медиків.

Одеський період діяльності В. В. Підвисоцького був відносно коротким – лише 5 років, але він став вершиною його адміністративної діяльності, результатом якої в країні, за словами І. П. Павлова, виник новий «розсадник» медичних сил. Завдяки зусиллям В. В. Підвисоцького всі кафедри новоствореного факультету були забезпечені висококваліфікованими викладачами: фізику викладав Ф. Н. Шведов, хімію – П. І. Петренко-Критченко, зоологію – В. М. Реп'яхов, ботаніку – Л. А. Рішаві, мінералогію – Р. О. Прендель, фізіологію – Б. Ф. Веріго. Разом із В. В. Підвисоцьким до Одеси переїхали два його асистенти – О. Ф. Маньківський та Л. О. Тарасевич, помічник прозектора С. М. Щастний і студент О. О. Богомолець. Вони організували на кафедрі практичні заняття з бактеріології, які привернули увагу багатьох студентів університету та лікарів міста. Дослідження з інфекційної патології проводили В. В. Воронін та М. Ф. Гамалія.

З самого початку існування медичного факультету на ньому почали відкриватися медичні кафедри: в 1900 – анатомії; в 1901 – медичної хімії; в 1902 – загальної патології (очолювана В. В. Підвисоцьким), гістології та ембріології, приватної патології та терапії; в 1903 – факультетської хірургії, офтальмології, гігієни. В серпні 1903 р. при факультеті відкрилося фармацевтичне відділення з дворічним курсом навчання. На кінець 1904 р. всі кафедри були укомплектовані професорсько-викладацьким складом, були обладнані лабораторії і кабінети, поповнені бібліотечні фонди.

Перебуваючи в Одесі, В. В. Підвисоцький продовжує часто виїжджати за кордон. В 1900 р. на XIII Міжнародному з'їзді лікарів у Парижі він був обраний почесним головою, а в 1901 р. – відряджений університетом до Німеччини для передачі ювілейної адреси Рудольфу Вірхову. Крім того, В. В. Підвисоцький не припиняє видавничу діяльність: разом із ним до Одеси переїхав журнал «Російський архів патології, клінічної фізіології та бактеріології», а навесні 1901 р. його затвердили редактором журналу «Російський лікар».

Від моменту організації медичного факультету всі його викладачі стали активними членами Новоросійського товариства природознавців. В. В. Підвисоцького обрали головою Бальнеологічного товариства і почесним членом Товариства одеських лікарів. В 1904 р. з ініціативи В. В. Підвисоцького при Новоросійському університеті було створено Медичне товариство, в організації і роботі якого брали участь його учні: головою став Л. О. Тарасевич, секретарем – С. М. Щастний [12].

Численні адміністративні та громадські зобов'язання вимагали від В. В. Підвисоцького багато сил і часу, заважаючи займатися наукою. Суспільно-політичні обставини 1903 – 1904 рр. призвели до студентських заворушень та розколу між викладачами університету. Тому, отримавши пропозицію зайняти посаду директора Інституту експериментальної медицини в Петербурзі, В. В. Підвисоцький одразу погодився. 3 серпня 1905 р. це призначення набуло чинності завдяки сенатському указу, і він покинув Одесу.

Так розпочався останній, петербурзький період діяльності В. В. Підвисоцького. Як згадував один із його сучасників, цей професор, що народився, навчався і працював на півдні, привіз до холодного, офіційного Петербургу свій бурхливий темперамент, здатність завжди впевнено і весело дивитися вперед. На час призначення його директором інституту в цій установі зосередилися відомі вчені, яскраві особистості, керувати якими було нелегко: за 15 років до його приходу в інституті змінилося три директора. Тактовність та доброзичливість, притаманні Володимиру Валеріановичу, дозволили йому успішно впоратися з цим. Разом з посадою директора В. В. Підвисоцький успадкував інші обов'язки члена Медичної ради Міністерства внутрішніх справ, редактора інститутського журналу «Архів біологічних наук», члена різних комісій. Водночас із директорством він взяв на себе завідування відділом загальної патології і продовжував наукову роботу. Основними напрямками досліджень після переїзду до Петербургу стали вивчення злоякісних новоутворень та етіологія і морфологія заразних захворювань.

Важливим етапом науково-організаційної діяльності В. В. Підвисоцького під час перебування в Петербурзі стало призначення його генеральним комісаром російського відділу Міжнародної гігієнічної виставки, що проходила в 1911 р. у Дрездені. Російський відділ отримав високу оцінку, і В. В. Підвисоцький був удостоєний звання ординарного почесного члена Королівського інституту експериментальної терапії у Франкфурті-на-Майні. Коли наступного року було вирішено провести Всеросійську виставку з гігієни, її генеральним комісаром знов призначили В. В. Підвисоцького. З властивим йому ентузіазмом він розпочав підготовку виставки, але 26 січня 1913 р. дуже застудився і 3 лютого помер від важкої грипозної пневмонії. Багатогранна й кипуча діяльність вченого обірвалася на 56-му році життя.

В ознаменування пам'яті професора Підвисоцького одній з вулиць Києва присвоєне його ім'я, а доказом його міжнародного визнання є бронзова медаль, якою він був нагороджений урядом Франції.

Джерела та література

1. Васильев К. Г., Запорожан В. Н., Занчевская Т. А. Владимир Валерианович Подвысоцкий: Историко-биографический очерк. – Одесса: Одесский медуниверситет, 2003.– 134 с.
2. Історичний архів Естонії. Ф. 402. Оп. 3. Спр. 1335. Арк. 74-80.
3. Руда С. П. Вихованець Житомирської класичної гімназії професор В. В. Підвисоцький. // Велика Волинь, 1997. – Т. 17. – С. 120–121.

4. Линниченко И. А. Профессор В. В. Подвысоцкий как студент-товарищ. – Одесса, 1913. – 16 с.
5. Подвысоцкий В. Кефир (Бродило и лечебный напиток из коровьего молока). 5-е изд-е. – Киев: Изд-во Е. Я. Фёдорова, 1883. [2], III, [4], – 48 с.
6. Державний архів м. Києва. Ф. 16 (Київський університет). Спр. 4806. Оп. 465. Арк. 23.
7. Васильев К. Г., Чуев П.Г., Васильев К.К. Очерки истории Высшей медицинской школы в Одессе (к 100-летию медицинского университета). – Одесса: Черноморье, 1999. – 240 с.
8. Заболотный Д. К. В. В. Подвысоцкий как профессор Киевского университета: избр. труды. – Киев: Изд-во АН УССР, 1956. – С. 285–287.
9. Подвысоцкий В. В. Основы общей патологии: Руководство к изучению больного человека. В 2-х тт. 1892–1894.– Санкт-Петербург: Изд-во К. Л. Риккера. [XXVII]+610 с.; [X]+306 с.
10. Сукманский О. И. В. В. Подвысоцкий о здоровье и болезни. // Бюллетень V Читань ім. В. В. Підвисоцького. 25–26 травня 2006 р. – Одеса, 2006. – С. 10–11.
11. Сиротинин Н. Н. О двух ведущих русско-украинских школах патологов. //Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. – К.: Госуд. изд-во мед. л-ры УССР, 1954. – С. 241–245.
12. Васильев К. К. Формирование и развитие Одесского научно-медицинского центра и его роль в создании отечественной эпидемиологии и микробиологии :автореф. дис. на соиск. уч. степени докт. мед. наук : 07.00.01. – Москва, 1993. – 42 с.

References

1. Vasil'ev, K.G., Zaporozhan, V.N., & Zanchevskaya, T.A. (2003). *Vladimir Valerianovich Podvysotskij: Istoriko-biograficheskij ocherk. [Vladimir Valerianovich Podvysotskii: Historical and biographical sketch]*. Odessa: Odesskij meduniversitet. [in Russian].
2. *Istorychnyi arkhiv Estonii. [Historical archive of Estonia]*. F. 402. Op. 3. Spr. 1335. Ark. 74–80 [in Ukrainian].
3. Ruda, S.P. (1997). *Vykhovanets Zhytomyrskoi klasychnoi himnazii profesor V. V. Pidvysotskyi [The pupil of the Zhytomyr Classical Gymnasium, Professor V. V. Pidvysotskii]*. Velyka Volyn. T. 17 [in Ukrainian].
4. Linnichenko, I.A. (1913). *Professor V. V. Podvysotskij kak student-tovarishch. [Professor V. V. Podvysotskii as student and friend]*. Odessa [in Russian].
5. Podvysotskij, V. (1883). *Kefir (Brodilo i lechebnyj napitok iz korov'ego moloka) [Kefir (Fermented and a therapeutic drink made from cow's milk)]*. Kyiv: Izd-vo E. YA. Fyodorova [in Russian].
6. *Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva [State Kyiv archive]*. F. 16 (Kyivskiy universytet). Spr. 4806. Op. 465. Ark. 23 [in Ukrainian].
7. Vasil'ev, K.G., Chuev, P.G., & Vasil'ev, K.K. (1999). *Ocherki istorii Vysšej medicinskoj shkoly v Odesse (k 100-letiyu medicinskogo universiteta) [Essays on the history of the Higher Medical School in Odessa (on the occasion of the 100th anniversary of the Medical University)]*. Odessa: SChernomor'e [in Russian].
8. Zabolotnyj, D.K. (1956). *V.V. Podvysotskij kak professor Kievskogo universiteta [V. V. Podvysotskii as professor of Kiev University]*. Kiev: Izd-vo AN USSR [in Russian].
9. Podvysotskij, V.V. (1892–1894). *Osnovy obshchej patologii: Rukovodstvo k izucheniyu bol'nogo cheloveka [Foundations of general pathology: a guide to the study of a sick person]*. St. Petersburg: Izd-vo K. L. Rikquera [in Russian].
10. Sukmanskij, O.I. (2006). *V.V. Podvysotskij o zdorov'e i bolezni [V. V. Podvysotskii about health and disease]*. Odesa [in Russian].

11. Sirotinin, N.N. (1954). *O dvuh vedushchih russko-ukrainskikh shkolah patologov* [About two leading Russian-Ukrainian schools of pathologists]. Kiev: Gosud. izd-vo med. 1-ry USSR [in Russian].

12. Vasil'ev, K.K. (1993). Formirovanie i razvitie Odesskogo nauchno-medicinskogo centra i ego rol' v sozdanii otechestvennoj ehpidemiologii i mikrobiologii [Formation and development of the Odessa Scientific Medical Center and its role in the creation of native epidemiology and microbiology]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

Гамалия В. Н., Рудая С. П. Этапы творческого пути В. В. Подвысоцкого (к 160-летию со дня рождения)

Статья посвящена памяти выдающегося отечественного патолога, эндокринолога, иммунолога В. В. Подвысоцкого. Очерчены этапы его творческого пути, результаты научной и научно-организационной деятельности. Приведены сведения относительно созданной им научной школы. Воссоздан его портрет как дружелюбного, доброжелательного, всесторонне одарённого человека.

Ключевые слова: патология, эндокринология, иммунология, университет, научная школа.

Gamaliia V. M., Ruda S. P. Stages of the creative path of V. V. Pidvysotskii (on the 160th anniversary of his birth)

The article is dedicated to the memory of the outstanding Ukrainian pathologist, endocrinologist, immunologist V. V. Pidvysotskii. Stages of his creative path, the results of scientific and scientific-organizational activity are outlined. Information on the scientific school founded by him has been given. His portrait as a friendly, benevolent, all-round gifted person has been recreated.

Keywords: pathology, endocrinology, immunology, university, scientific school.

УДК 9/94+061
Грицюта О. О.

**УЧАСТЬ ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА НЕСТОРА-ЛІТОПИСЦЯ
В РОБОТІ XII АРХЕОЛОГІЧНОГО З'ЇЗДУ В ХАРКОВІ**

Стаття на основі ретельного вивчення джерел висвітлює роль Історичного товариства Нестора-Літописця в організації та роботі XII Археологічного з'їзду в Харкові у 1902 р. З'їзд мав велике науково-громадське значення. Доповіді, зроблені делегатами від ІТНЛ, торкалися актуальних питань історії та археології. Особлива заслуга в проведенні з'їзду належить видатному українському історичному та археологу, члену ІТНЛ, Д. І. Багалію, який організував збір даних для створення зводу археологічних пам'яток Харківської губернії.

Ключові слова: XII Археологічний з'їзд, Історичне товариство Нестора-Літописця, Д. І. Багалій, археологічна мапа Харківської губернії.

У XIX – на початку XX ст. у вітчизняній археологічній науці відбулися суттєві зрушення. Численні знахідки матеріальної культури минулого ставали об'єктом уваги вчених. Було запропоновано чимало ідей щодо інтерпретації археологічних матеріалів, почався процес формування наукової академічної традиції в археології. Значну роль в активізації наукових пошуків відігравали наукові центри: університети та наукові товариства. З 1839 р. на території України почало діяти перше археологічне товариство – Одеське товариство історії